

STATUT, EDUCAȚIE ȘI SPECIFIC GRĂNICERESC ÎN MENTALUL COLECTIV AL ROMÂNILOR DIN ȚINUTUL NĂSĂUDULUI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

CLAUDIA SEPTIMIA PETEANU

Existența de aproape 100 de ani a Regimentului II românesc de graniță (1762–1851) a indus formarea unei mentalități și conștiințe aparte, definită drept mentalitate grănicerească¹ care va marca profund întreaga viață cotidiană a populației de aici din perspectiva „duratei lungi”: „Mai un seclă a susținut binefăcătorea instituțiune de graniță, care a adus mult bine și multă lumină în acest ținut, așa cât spiritul militar a prins rădăcini atât de adânci în totă viața locuitorilor acestei vale, ceea ce și azi se vede că s-a oltuit din părinți în fii, ba și în nepoți și strănepoți, încât în ținuta lor, în regulile de trai, și disciplina socială să pote deduce că din vultur, vultur naște”².

Subiectul acestei cercetări, fără pretenția de exhaustivitate, vizează studiul comunităților năsăudene, foste grănicerești, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după desființarea Regimentului II românesc de graniță, atenția noastră axându-se asupra investigării la nivelul microcosmosului comunitar și din perspectiva „reperelor durabile” a cadrelor mentale perene cu scopul jalonării statutului, educației și specificului din mentalul colectiv al foștilor grăniceri.

Foștii grăniceri care au luat contact cu marile civilizații europene cu prilejul participării la războaiele în care a fost implicată monarhia austriacă la începutul secolului al XIX-lea și-au creat o viziune proprie asupra statutului lor

¹ Ioan Lumperdean, „*La Longue Durée*” în mentalitatea și limbajul grănicerilor năsăudeni. *Repere economico-sociale și politico-naționale*, în „Revista Bistriței”, VIII, 1994, p. 137–147.

² Pamfilu Grapini, *Monografia comunei mari Rodna-nouă, din fostul district al Năsăudului (adi comit. Bistrița-Năsăud) împreună cu Note istorice despre Valea Rodnei, Bistrița, 1903*, p. 47.

și au dezvoltat o superioritate atitudinală față de alte zone ale Imperiului. Aceste comunități rurale, restrânse spațial și conservate autarhic-mental, plasate într-un spațiu teritorial-geografic, relativ redus au dezvoltat un *modus vivendi* și o gândire aparte, ale cărei înțelesuri se află pe parcursul anilor de cătanie.

Demersul metodologic vizează abordarea acestei problematici sub aspectul istoriei mentalităților, istoriei sociale, acțiunii autorităților și comportamentului comunitar. Modul de realizare presupune explorarea și exploatarea următoarelor tipuri de surse: fondurile autorităților bisericești greco-catolice și ortodoxe, fondurile autorităților politice, monografii.

Trebuie să precizăm că sub sintagma de „ținut năsăudean” înțelegem toate cele 44 de comune cuprinse în miliția națională grănicerească în cei aproape o sută de ani de ființare. Acestea erau repartizate de-a lungul a patru văi importante: Someșul și afluenții săi (Rodna-Nouă sau Șanț; Rodna-Vechi; Maieru; Ilva-Mare; Sîngeorz; Sîniosif sau Poiana-Ilvei; Măgura-Ilvei; Leșu; Ilva-Mică; Feldru; Rebrîșoara; Rebra; Nepos; Parva; Năsăud; Salva; Hordou sau Coșbuc; Telciu; Bichigiu; Romuli; Zagra; Poieni; Găureni; Suplai; Mocod; Runc; Mititei), Bârgăul (Tiha-Bârgăului; Prundul-Bârgăului; Mureșenii-Bârgăului; Bistrița-Bârgăului; Josenii-Bârgăului; Susenii-Bârgăului; Rusu-Bârgăului; Mijlocenii-Bârgăului), Șieu (Nușfalău; Sîntioana; Budac; Gledin; Monor; Ragla; Șieuț) și Mureș (Morăreni și Rușii-Munți)³.

Existența Regimentului a adus covârșitoare schimbări și mutații, în felul de a fi, de a gândi, de a se comporta al grănicerilor năsăudeni, iar misiunea noastră este să le percepem în timp, după desființarea graniței care a provocat „...mare surprindere, ca să nu zicem decepție în rândul grănicerilor”⁴. În mentalitatea foștilor grăniceri, decizia desființării regimentului va fi considerată drept o mare injustețe care a provocat o degradare a statutului lor. Resentimentele și accentele nostalgice sunt ușor sesizabile în deceniile următoare.

Într-o petiție⁵ a comunelor de pe Valea Bârgăului redactată în 6/24 iunie 1860 în scopul înaintării senatului imperial pentru arătarea unor „argumente care apasă pre națiunea noastră, cu rugămintea de a încuviința și părtini la locul său plânsoarea noastră”, semnatarii declară: „Nu a fost adică de ajuns că regimentele românești s-au desființat numai în urmarea intrigei câtorva patricii de ai sașilor transilvăneni, care totdeauna le pismuiseră cristenția și gloria lor alături și de odată cu cele secuiești s-a explicat ca o batjocură, ca o pedeapsă sau

³ Valeriu Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean*, Cluj-Napoca, 1975, p. 104. Aceste comune sunt citate conform ultimei reorganizări din 1816, rămasă neschimbată până în anul 1851.

⁴ Virgil Șotropa, *După revoluția din 1849*, în „Arhiva Someșană”, nr. 7, 1927, p. 19.

⁵ Arhivele Naționale Direcția Județeană Bistrița-Năsăud (în continuare A.N.D.J.B.-N.), *Fond Protopopiatul ortodox român Bistrița*, dosar 337/1860, filele 23–25.

pentru lașitatea sau pentru necredință, batăr că poporul adunat în 10 iulie 1848 s-a fost dechiarat a rămânea în „statu quo” la ori și ce schimbări a stării patrii, nu au fost de ajuns că au suferit neclintită credința, nenumărate, nevindecătoare și nevindecate rane din partea inamicilor, atât a românilor, pe cât și a tronului, nu a fost de ajuns că am servit ca militari de frontieră aproape la o sută de ani cu tote ale lor cu credință și loialitate [...]”.

Răspunsurile comunităților năsăudene la ancheta toponimică lansată de Guberniul Transilvaniei în anul 1864 ilustrează la nivelul sensibilității colective, nostalgia față de perioada ființării graniței. Trecerea timpului a șters din memoria oamenilor îndatoririle și greutățile comportate de starea militară, păstrând doar mândria faptelor de arme, regretul vechilor scutiri fiscale grănicerești, atașamentul față de monarhia austriacă și de reprezentantul acesteia⁶. Când notarul din Salva ajunge la descrierea toponimică a șesului numit „Mocirla”, el deviază de la scopul anchetei și întorcându-se în timp, spune că acela a fost locul pe care în timpul graniței militare s-au desfășurat adunări și exerciții militare, locul „în care au jurat străbunii noștri cel dintâi jurământ ca soldați sub strălucitele flamure împărătești austriece la anul 1762”⁷.

Obişnuiri vreme de decenii bune cu un anumit mod de viață, cu rigore și exigențele regimului militar, de la începutul anului 1851 locuitorii celor 44 de sate devin cetățeni civili, supuși la contribuții ca și ceilalți provincialiști, organizați în cercuri administrative conduse de funcționari străini.

Perioada care a urmat va fi caracterizată de preocupările populației din comunele grănicerești de a găsi modalitățile adecvate pentru a-și apăra autonomia, averile și bunurile câștigate în timpul existenței regimentului⁸. Printre cele mai importante realizări din perioada instituției de graniță se situează înființarea diversele fonduri⁹, create succesiv, care au contribuit la dezvoltarea și promovarea activităților în diferite ramuri: fondul de provenite a fost utilizat în administrație; fondul de monture era destinat echipării grănicerilor; fondurile școlare au permis înființarea și întreținerea școlilor din cuprinsul regimentului.

Dar, regimul represiv neoabsolutist impus de autoritățile austriece la începutul deceniului șase în întregul Imperiu, deci și în Transilvania, va limita câmpul de acțiune al românilor năsăudeni doar la calea petiționară: „În acele timpuri însă în districtul fostului regiment de graniță era o stare de asediu, care

⁶ Simion Retegan, *Satele năsăudene la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2002, p. 17.

⁷ *Ibidem*, p. 163.

⁸ Ioan Pop, *Mișcarea petiționară din ținutul Năsăudului în perioada 1851–1861*, în „Marisia”, X, Târgu-Mureș, 1980, p. 245–269.

⁹ Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851–1918)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 15–33.

se menținea cu rigurozitate și sub care orice pas de apărare se privea și tracta de renitență, conspirațiune, răsccoală și mai știe Dumnezeu ce fel de fărădelege”¹⁰.

Un prim pas a fost făcut în 31 martie 1851 prin organizarea la Năsăud, cea mai importantă așezare din arealul geografic grăniceresc, a unei adunări a reprezentanților celor 44 de comune foste militarizate. Deși mandatarii unor comune au cerut ca fondurile bănești să se împartă, decizia finală a fost ca și în viitor, munții să rămână în folosința comunelor așa cum au fost împărțiți în timpul graniței, iar arenda munților neîmpărțiți să revină fondului general școlar al comunelor. În același timp, fondul școlar înființat de vicarul Marian în 1836 rămânea în vigoare, iar fondul de monture urma să sprijine scopurile culturale ale comunelor¹¹. Pe baza acestei hotărâri, fondul de provenite a devenit mai târziu, fond central școlar, iar fondul de monture va deveni fond de stipendii (burse) care vor fi acordate în deceniile următoare fiilor grănicerilor.

Aceste fonduri erau sacre pentru urmașii militarilor și trebuiau conservate și protejate cu orice preț. Teama că numărul străinilor, adică al negrănicerilor, veniți în Năsăud ar putea crește de 2–3 ori mai mult decât fiii grănicerilor și aceștia ar putea emite pretenții la „fondurile și venitele create prin strămoșii noștri”, determină adunarea generală a corpului reprezentativ al comunității mari Năsăud în ședința din 3/15 ianuarie 1863 să ia următoarea decizie: „S-a hotărât cu voturi unanime ca foștilor grăniceri să nu le fie iertat a-și vinde vetrile sale, – adică casele cu număr cu tot, de tot, și mai cu seamă străinilor, adică aceluia ce n-au fost grănițieri. Și decumva careva locuitor fost grănițier va fi silit a-și vinde vatra sa, aceea să o cumpere comuna și decumva vânzătorul va veni odată iarăși la putere, să-i fie iertat până la un anumit timp pe lângă rebonificarea cheltuielilor avute și a prețului vânzării a-și răscumpăra vatra de la comună. La venitele comunale și la fondurile întemeiate de strămoșii noștri, numai foștii grănițieri și acei care au cumpărat o vatră întreagă grănițierească au parte [...]”. Pentru a avea evidența exactă a celor îndreptățiți, urma să se facă un conspect după numărul caselor¹².

Disprețul față de „străin”, de cel care vine din afara graniței este o constantă în mentalul colectiv al comunităților supuse atenției noastre, încă din vremea ființării miliției grănicerești. Când, în mai 1845, la urechile vicarului I. Marian ajunge știrea că preotul Cifor Cronca din Bistrița-Bârgăului susține candidatura unui preot negrănicer, pentru postul vacant din Prundul-Bârgăului, ia imediat atitudine și îi scrie: „...au nu-i mai bine să fie preotul din sat străin, numai militar, ca să să poată folosi și cu sesia cea militară, că ști bine

¹⁰ Nestor Șimon, *Vasile Nașcu. Viața și faptele lui*, Năsăud, 1911, p. 49.

¹¹ *Ibidem*, p. 35–36.

¹² A.N.D.J.B.-N., *Fond Primăria orașului Năsăud*, dosar 212.

cât de puțin prețuiesc militarii pe cei nemilitari – poreclindu-i crecenii, selleri – și cât de greu e și aceloră de a să apleca Legilor noastre cele militare și stilului nemțesc”¹³.

Tocmai această dorință de conservare și perpetuare a specificului grăniceresc, de apărare a fondurilor grănicerești preluate abuziv de noile autorități, a dreptului de proprietate asupra munților, pădurilor, pământurilor, de protejare față de ingerințele străinilor, determină ampla luptă dusă de intelectualitatea timpului pentru o organizare administrativă distinctă, demers greu de atins în situația dificilă în care se aflau comunele grănicerești, separate din punct de vedere administrativ¹⁴: „Așa deci se întâmplă ca comunele din fostele regimente românești în loc se înainteze în cultură în 10 ani, se repasiră cu alți 20 ani înderept, școlile lor parte mare desființate s-au redus numai la umbre de școli, comunele lor desmembrate, bisericile lor lipsite de tot ajutorul mai energios”¹⁵.

Soluția este întrevăzută de liderul bisericii greco-catolice din ținutul năsăudean, vicarul G. Moisil, într-o scrisoare adresată protopopului ortodox din Rusu-Bârgăului, Teodor Buzdug, la 1 ianuarie 1861: „Noi foști granițari avem încă și mai multă cauza de-a ne îngriji de viitoarea soartă și organizare, cu cât noi nu putem fi organizați ca înainte de 1848, adică militărește, și poate aduce întâmplare cu sine de-a fi alipiți lângă sași și maghiari, de la care nu mult putem aștepta. Fiind noi după militarizare organizați pe un picior, având cu toți asemenea drepturi la fonduri, păduri, munți, regale, prin urmare împrejurările și raporturile acestor 44 sate fiind toate acelea și de una Inteligență de aici sunt de acea ca grănițarii foști iar să formeze unu cerc sau district sub un căpitan român, cu dregători români și limba oficială româna”. Pe baza acestor argumente, G. Moisil îi cere protopopului ca folosindu-se de influența preoților și a „bărbaților mai pricepători” să pregătescă poporul pentru adunarea care se va desfășura la Năsăud „după întoarcerea deputățiilor de la Viena” pentru a se constitui „grănițarii singuri de sine sub un căpitan districtual cu dregători români și limba româna”¹⁶.

Pe lângă demersurile făcute în plan local, deputații grănicerilor aflați la Viena, în memoriul înaintat împăratului în 4 martie 1861 justificau necesitatea instituirii acestui district prin faptul că în cei 88 de ani de existență a regimentului, grănicerii și-au format fonduri comune, munții, pădurile, relațiile

¹³ Idem, *Fond Protopopiatul ortodox român Bistrița*, dosar 222/1845, filele 1–2.

¹⁴ În deceniul neoabsolutist, la nivelul întregii provincii Transilvania au loc repetate modificări administrativ-teritoriale. Vezi Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și unirea din 1918*, Cluj-Napoca, 2000, p. 25–28.

¹⁵ A.N.D.J.B.-N., *Fond Protopopiatul ortodox român Bistrița*, dosar 337/1860, fila 23.

¹⁶ *Ibidem*, filele 21–22.

de familie și de posesiune au o bază specifică, zona este compact românească și „prin formarea unui singur căpitanat nu ar fi îngărdite drepturile și interesele nimănui”¹⁷.

Dorința de a se constitui într-un district administrativ independent de formațiunile teritoriale aflate în vecinătate, care să reunească cele 44 de comune ale fostului regiment, va mobiliza întreaga inteligență a spațiului năsăudean, preoți, dascăli, funcționari și ofițeri aflați la Viena, Buda și Pesta, dar și întreaga populație fostă grănicerească. Crezul acestora se va exprima prin vocea și penița preotului, a dascălului, a omului „școlit” din sat, intelectualii care „traduc” poporului înțelesul diferitelor acțiuni.

Aceste eforturi se vor materializa la începutul deceniului șapte când foștilor grăniceri li se vor restitui, parțial, vechile proprietăți și drepturi, iar prin Patenta imperială din 24 martie 1861¹⁸ s-a dispus organizarea teritoriului fostului Regiment II românesc de graniță într-un district autonom începând cu data de 15 aprilie 1861.

Districtul Năsăud a funcționat până în anul 1876, primii doi ani de existență fiind ani de tranziție, de intense căutări atât în privința funcționarilor celor mai capabili pentru a conduce destinele populației foste grănicerești (în luna aprilie 1862 s-a finalizat alegerea acestora), cât și a obiectivelor și a modalităților de acțiune pentru rezolvarea problemelor din district. Abia în ședințele desfășurate între 25–29 septembrie 1862¹⁹ când Alexandru Bohățel, căpitanul districtului, declara că „încă un an decursa în abisul eternității, decând nu mai furăm fericiți a ne saluta într-o adunare districtuală” s-au reglementat o parte dintre probleme: asigurarea localurilor pentru instituțiile administrative, starea învățământului primar, organizarea notariatelor comunale etc.

La scurt timp după înființarea districtului, un contemporan, Dimitrie Moldovan, îi adresa o scrisoare de felicitare căpitanului suprem al districtului, Alexandru Bohățel din paginile căreia surprindem cel mai bine elementele care oferă specificitate teritoriului năsăudean: „Districtul Năsăudului e totodată districtul fostului II regiment românesc. Acesta de la militarizare e un corp compact, un complex natural compus din comune curat românești, cu averile, fondurile și limba lor, este o individualitate istorică”²⁰.

Conștienți de unicitatea statutului lor, având și memoria unui trecut comun ale cărui urmări erau prezente mai ales sub forma fondurilor comune și a școlilor, foștii grăniceri vor reacționa cu putere în momentul în care acest statut a fost amenințat.

¹⁷ Idem, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 157/1861, filele 92–93.

¹⁸ Nestor Șimon, *op. cit.*, p. 306–307.

¹⁹ Simion Lupșan, Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud. 1861–1876*, Năsăud, 2003, p. 193–226.

²⁰ *Ibidem*, p. 30.

Pentru a înțelege starea de spirit ce îi anima pe foștii grăniceri amenințați cu separarea de restul comunelor din district am ales ca exemplu o scrisoare a comunei grănicerești Morăreni, semnată de 15 săteni în frunte cu judele și adresată dietei în data de 29 iulie 1864. Plângerea sătenilor era îndreptată contra unui nou proiect de împărțire administrativă, în urma căruia comunitatea Morăreni urma să fie încorporată nou plănuitei jurisdicții a Reghinului. Nemulțumirea oamenilor era determinată de faptul că dacă Morăreniu s-a administrat aproape un secol de la Năsăud, apoi 12 ani de la Bistrița și din anul 1861, iarăși de la Năsăud, „acuma fără nici una cauză binecuvântată s-a rupt de către Năsăud și s-a încorporat cu cel mai necorespunzător municipiu a Reghinului [...] unde nu sperăm că poate ne-ar umbla mai bine, pentru că noi ca foști grănițieri, precum credem și ne-am și cam convins, totdeauna am fost un spin în ochii celorlalte sorori națiuni ale patriei [...]”. În plus, sătenii spun că în cei aproape o sută de ani cât au fost „legați” de Năsăud și-au format împreună „fonduri scolastice” administrate de la Năsăud, „ba în anii trecuți am făcut legături nouă cu Năsăudul, spre a înființa acolo mai multe institute de învățământ și creștere, la cari cu toții am contribuit”. Pe urmă, școlile comunale au fonduri separate care, la fel, se administrează din Năsăud; fondul de stipendii tot de acolo este coordonat; administrarea munților, suprainspecția școlară și „dascălii încă din Năsăud ni-i căpătăm”; „apoi la adunările comitetului diferitelor fonduri grănicerești, comuna noastră cel puțin de două ori în tot anul, trebuie să-și trimită reprezentanții ei”.

Pentru toate aceste motive, reprezentanții comunei se roagă ca Morăreniu să rămână încorporat la municipiul Năsăud. Ei nu doreau să fie anexați la Reghin și pentru că acesta este „un municipiu care nu are nici un viitor, ba nici loc central de doamne ajută”²¹.

Aflați în aceeași situație, și sătenii din Ruși-Munți²² în frunte cu parohul, notarul și învățătorul, adresează dietei transilvănene de la Sibiu cererea de a fi reîncorporați districtului Năsăud, nu comitatului Reghinului unguresc: „a ne lăsa și pe viitor grațios acolo unde noi, părinții și strămoșii noștri și-au vărsat sângele, a fi iar cu celelalte 44 de comune laolaltă în districtul Năsăud”.

Aceste acte redactate de săteni, în frunte cu oamenii cei mai învățați din comunitatea lor, și trimise dietei, reflectă conștiința națională a sătenilor și faptul că solidaritatea și moștenirea grănicerească erau înțelese ca bunul cel mai de preț al comunității, componenta cea mai valoroasă a moștenirii grănicerești fiind cea școlară.

²¹ Simion Retegan, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX. 1860–1867*, Cluj-Napoca, 1983, p. 178–181.

²² *Ibidem*, p. 177–178.

Într-o mare măsură, mentalitatea țărănească din secolul al XIX-lea, a neglijat necesitatea sau chiar utilitatea operei de instruire școlară, deoarece oamenii de la sate erau „contaminați” de secole de ideea că ceea ce a fost bun pentru ei va fi și pentru urmașii lor. Bazându-se pe hărnicia propriilor mâini, muncind pământul și crescând animale, țăranul român putea supraviețui și fără școală.

O situație aparte este cea întâlnită pe teritoriul regimentelor grănicerești unde țăranii români cu statut de oameni liberi, au fost încurajați și uneori chiar obligați să urmeze anumite forme de învățământ din motive practice – nevoia funcționarilor și a cadrelor militare – și în același timp, formarea de cetățeni disciplinați și credincioși.

În cuprinsul instituției confiniare nășăudene, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, cu mari eforturi și sacrificii materiale se va crea un sistem școlar puternic care a rezistat în timp și s-a bucurat de un prestigiu remarcabil. Longevitatea și vigoarea învățământului din zonă trebuie căutate în mentalitatea unei anumite categorii sociale din rândul foștilor grăniceri: intelectualii locului (învățători, preoți, funcționari). Pe lângă simțul practic puternic, aceștia au găsit forța și căile de a mobiliza masele ca prin eforturile lor materiale să contribuie la crearea unui suport financiar ce s-a dovedit fundamental pentru dezvoltarea învățământului local²³.

Moștenind o importantă rețea de unități școlare încă din perioada instituției militare – școlile naționale comunale (din 1861 se vor transforma în școli confesionale), școlile triviale, preparandia, școala de fete – în a doua jumătate a secolului al XIX-lea această rețea se va dezvolta și perfecționa²⁴, punctul culminant fiind reprezentat de înființarea în 4 octombrie 1863 a liceului fundațional grăniceresc.

Epoca guvernării liberale a semnat pentru învățământul nășăudean punerea în practică a fondurilor școlare din timpul regimentului. În 1861, la Năsăud se vor pune bazele a două foarte importante fonduri bănești școlare: Fondul central scolastic și Fondul de stipendii, din venitul căruia au fost acordate între 1861–1875 un număr de 525 burse²⁵. Urmașii grănicerilor erau decizi astfel să acționeze și în viitor pentru perfecționarea pregătirii școlare, confirmând o direcție prefigurată imediat după desființarea regimentului de către vicarul nășăudean Macedon Pop care privind profetic spre viitorul incert

²³ Mirela Andrei, *Începuturile învățământului nășăudean. Școlile triviale*, în „Arhiva Someșană”, seria a III-a, II, Cluj-Napoca, 2003, p. 36.

²⁴ Există o bogată bibliografie care tratează istoricul școlilor nășăudene, lucrarea de referință fiind V. Șotropa, N. Drăganu, *Istoria școalelor nășăudene*, Năsăud, 1913.

²⁵ Simion Retegan, *Politică și educație la românii din Transilvania în epoca liberalismului austriac (1860–1867)*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, XXX, 1990–1991, p. 73.

scria: „...noi cei ce ne-am înmulțit pe o moșioară de nu ne putem aproviziona pe traiul vieții de azi pe mâine, dacă nu vom avea școli mai înalte și industriale, ca să ne organizăm în alt mod de trai, o meserie, un serviciu la jurisdicțiunea civilă pentru care acum suntem complet nepregătiți, vom fi peste puțin timp cei mai săraci”²⁶.

Unitățile școlare de pe teritoriul fostului regiment în perioada studiată sunt instituții comunitare stabile care beneficiază de o „casă de școală”, de cele mai multe ori, o construcție de lemn asemănătoare cu celelalte case ale satului. Dispun și de un dascăl cu pregătire școlară bună, de o modestă înzestrare didactică, de un fond bănesc școlar (creat în anii 1836–1838 la inițiativa vicarului Ioan Marian și format din venitul cârciumăritului lunilor de toamnă) din care se asigura remunerația învățătorului și se acopereau celelalte necesități ale școlilor²⁷. Dovada că școlile năsădene funcționau optim o găsim în raportul consilierului de școală, dr. Ioan Maior, care vizitând în 1863 școlile greco-catolice din unele părți ale Transilvaniei, afirma că „în cea mai îmbucurătoare stare am aflat școalele din căpitănatul Năsăudului”. „Toți învățătorii de la aceste școale sunt zeloși, apți și activi și-și împlinesc datorițele lor cu cea mai mare acuratețe și esapitate [...]”²⁸.

Dincolo de aceste date ne interesează să creionăm ceea ce credeau foștii grăniceri despre școală și necesitatea acestora și ce frecvență înregistrează școlile năsădene comunale în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Pentru această perioadă, în diversele statistici înaintate de parohii forurilor ecleziastice superioare, regăsim informații legate de numărul copiilor din sat, vârsta lor, proporția în care frecventează școala. De exemplu, din *Tabela Sumaria* a parohiei Rebrîșoara din Vicariatul Rodnei, în anul 1887²⁹ aflăm că la o populație de 2593 de suflete, numărul copiilor obligați să meargă la școală este de 104 cu vârsta între 6–12 ani și 35 cu vârsta cuprinsă între 12 și 15 ani. Dintre aceștia, la școala elementară au fost 64 de băieți și 40 de fete, iar la cea repetițională, 23 de băieți și 12 fete. În plus, în 1887, din comuna Rebrîșoara un tânăr a mers la Universitate la Cluj, 2 la Preparandie, 4 la Gimnaziu în Năsăud și 14 „în norme”.

Din vizitația parohiei Rodna-Nouă, în același an 1887, aflăm că în sat există o casă școlară, fără alte edificii, frecventată de un număr de 72 de băieți și 79 de fete curenți și 26 feciori și 46 fete repetitori³⁰.

²⁶ Simion Lupșan, Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud...*, p. 20, apud, Helmut Klima, *Guvernatorii Transilvaniei. 1774–1867*, 1943, p. 68.

²⁷ Simion Retegan, *Satele năsădene...*, p. 36–37.

²⁸ Idem, *Politică și educație...*, p. 83.

²⁹ A.N.D.J.B.-N., *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 589/1887, fila 5.

³⁰ *Ibidem*, fila 11.

În fostele sate grănicerești de pe valea Bârgăului, învățătorii comunali trebuiau să întocmească rapoarte periodice despre situația școlilor unde predau, pentru a le trimite protopopului ortodox. Dintr-un astfel de raport aflăm că la școala din comuna Bistrița-Bârgăului (Borgo-Bistrița) în anul 1869 la „școala greco-orientală” au mers 50 de băieți și 54 de fete, la „școala greco-catolică” au fost 15 băieți și 22 de fete. Separat este consemnat numărul copiilor de ambele confesiuni „buni de umblat la școală, dar care din cauza sărăciei nu se duc”: sunt 30 de copii ortodocși (9 băieți și 21 de fete) și 10 greco-catolici (6 băieți și 4 fete)³¹. În Josenii-Bârgăului (Borgo-Joseni) în 1869 au mers la școală 46 de băieți și 34 de fete. Mai sunt alți 30 de copii (14 băieți și 16 fete) „buni de umblat la școală”, dar din cauza „îmbrăcăminte și a altor lipse s-au eliberat în timpul iernii”. La cursurile repetiționale sunt consemnați 16 băieți și 18 fete³².

Pe lângă aceste numere, care aparent nu ne spun mare lucru, observăm că absența de la școală se datorează în mare măsură sărăciei oamenilor care nu au posibilități materiale pentru a echipa corespunzător un copil și a-l trimite la școală.

Aceasi situație o întâlnim și în comunitatea Năsăud unde într-o „poruncă” a primăriei din data de 15 martie 1863 se spune că acum că „a intrat timpul călduros”, fiecare își poate trimite copilul la școală, fără să se mai scuze că nu are cu ce să îl încălze. Părintele care nu va respecta porunca de a-și trimite pruncul la școală „de toate zilele sau duminicală” va plăti pentru fiecare zi de absență cu o zi de lucru³³. Astfel de amenințări profesate de antistia comunei Năsăud la adresa părinților ce au copii de vârste școlare sunt frecvente între anii 1863–1867. Pedepsa era stabilită fie în zile de lucru, fie în bani: pentru prima zi de absență de la școală, părinții plăteau 1 fl. v.a., pentru a doua zi, 2 fl., pentru a treia, 3 fl. și tot așa, acești bani urmând a fi alocați casei comunale. Dacă copilul era bolnav și nu putea frecventa școala, trebuia să obțină o „întărire” de la medic pentru a putea fi scutit de școală.

În 21 mai 1866 este publicată o „poruncă”³⁴ care spune că „Din listele de lenevire pentru rămânerea de la școală se vede că au părăsit pruncii școala cu totul”; erau provocați părinții să îi dea la școală, deoarece, în caz contrar, vor fi „pedepsiți aspru”.

Pe lângă sărăcie, un alt motiv pentru care părinții nu îi lăsau pe copii să meargă la cursuri era din motive practice, de ordin gospodăresc, deoarece, din fragedă pruncie atribuțiile băiatului sau ale fetei erau clar trasate de părinți. În

³¹ Idem, *Fond Protopopiatul ortodox român Bistrița*, dosar 446/1870, fila 3.

³² *Ibidem*, fila 35.

³³ Simion Lupșan, Adrian Onofreiu (studiu introductiv, note și text), *Poruncile...*, p. 78.

³⁴ *Ibidem*, p. 185.

general, treaba copiilor era de supraveghere a animalelor pe câmp: „...tatăl meu, Ilie Bosga, mi-a promis că mă va duce și purta în școală la Năsăud, [...] dar mama, fiindcă îi trebuia vite, nu mă lăsa, să certa mereu cu tata și pe mine mă bătea”³⁵.

În acest caz putem adăuga la motive și teama părinților de a-și vedea copilul înstrăinat de casă, mai ales că în epocă circulau zvonuri conform cărora: „Am auzit eu de la notarășul că la Năsăud, dascălii nu grăesc deloc românește cu copiii care nu știu o boabă nemțește; că-i bat cu virgașe de le împroască sus sângele și îi bagă la ariște, într-o pivniță întunecoasă, unde au și murit copii, de spaimă”³⁶.

Pentru a putea urma cursurile școlii normale din Năsăud, un tânăr care venea din afara localității, în anul 1859, avea nevoie de următoarele lucruri: 4 zloți pentru taxa școlară; la gazdă, plata pe jumătate de an – „3 zloți buni și o mierță de grâu aleasă pe masă”; 1 zlot bani de cărți. Urmau hainele și „schimburi” necesare: 4 rânduri de albituri și 2 rânduri de schimburi pentru pat; o perină și un țol gros de lână curată; pe lângă suman, pieptar, cioareci, șapcă, merindea necesară pentru o lună: o mierță de grâu pentru pâine, 5-6 cupe de făină de mălai pentru mămligă, o „berbincioară” de brânză de oi de 4-5 fonți, slănină, ouă, mere și prune uscate; 2-3 cupe de fasole boabe³⁷.

Nu putem să nu facem câteva referiri și la modul în care este perceput dascălul la nivelul mentalului colectiv în satele foste grănicerești. Alături de preot, acesta era a doua persoană ca importanță în sânul colectivității, se încadra în viața țărănească, se amesteca printre oamenii din sat fiind părtaș la bucuriile și necazurile acestora, dar avea, în același timp și preocupări cărturărești. Prin munca și ținuta morală, învățătorul era un exemplu de reușită socială pentru săteni, încurajându-i astfel să își susțină copiii la școli pentru a deveni „domni”.

Modul în care se prezintă dascălul în fața comunității și rezultatele concrete obținute prin munca cu școlarii, influențează decisiv mentalitatea țăranilor vizavi de școală, de binefacerile instrucției și necesitatea ei.

În astfel de cazuri asistăm la gesturi precum cel făcut de Ioan Dâmbul din Zagra, în 1863, care prin testament decide să-și lase toate pământurile sale pe seama școlii satești pentru îmbunătățirea remunerației învățătorului și acordării de premii pentru elevii merituoși. Actul donației este cu atât mai percutant cu cât vine din partea unui „bătrân” al satului cu statut de veteran, în

³⁵ Ilie Bosga, *Monografia comunelor de pe Valea Bârgăului*, mss., Cluj-Napoca, 1931, p. 4.

³⁶ V. Gr. Borgovanu, *Amintiri din copilărie. (Școala primară, românească și nemțească, preparandia și gimnaziul). 1859-1873*, București – Brașov, 1907, p. 56.

³⁷ *Ibidem*, p. 60-62.

vârstă de 92 de ani, martor viu al întregii istorii a grănicerilor. Motivația gestului său este extraordinară și vine să completeze fericit aceea specificitate a ținutului născădean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: „...tot venitul folosindu-l numai și numai pentru scopuri a înainta cultura poporului de ambe secse acestei comune”³⁸. În mod cert, atitudinea sa a creat un precedent, a oferit un argument în plus sătenilor reticenți în fața școlii, a impulsionat elevii prin acordarea acelor premii pentru rezultate bune și a ajutat dascălul pentru ca acesta să nu fie mai preocupat de asigurarea traiului zilnic și să se concentreze asupra educației școlarilor.

Era important ca dascălul, asemenea preotului, să fie băștinaș. Această cerință, esențială în epocă, și argumentele care o susțin le regăsim într-o scrisoare trimisă în 1862 de reprezentanții comunității Salva (parohul, notarul, judele și 3 bătrâni) episcopului din Gherla ca acesta să desemneze pe unul dintre cei trei candidați ai comunității spre a fi angajat ca învățător. Sătenii se justifică în patru puncte pentru această solicitare. Mai întâi, aflăm că fondul școlii se bazează „pe propriile izvoare comunale” și este de așteptat ca „din acela să guste pe viitor”, unul din fiii săi, demn de a ocupa postul de învățător.

Al doilea raționament era că un învățător străin, „necunoscând părinții și pruncii, apoi natura creșterii acestora” poate ajunge la conflicte cu aceștia „precum s-au și întâmplat”, neglijând învățătura, „ba cercarea bisericii pe timpurile normale și feriile cele multe despre partea școlarilor se părăsește cu tot”; un dascăl născut în comună ar ști să preîntâmpine astfel de întâmplări.

Argumentul cel mai solid se baza pe nevoia ca dascălul să îi însoțească mereu pe prunci la biserică și să îi învețe rânduielile specifice comunității, lucru pe care un străin nu ar fi capabil să îl îndeplinească cu succes: „Fiind școala maica bisericii, de unde crescând prunci buni și aplecați către sînta biserică, prin cîntări și obiceiuri sînte și neavînd noi aici în comună fără numai un cantor bătrîn, ne e necesar ca dascălul nostru să fie totdeauna cu pruncii în biserică la ceremoniile sînte, cari apoi învățînd pracsă și tepicul, l-am avea pe viitor ca al nostru dascăl și cantor, care toate acestea un strein neașezat nu le poate împlini cu toată vocea cea bună”.

Ultimul motiv evocat era îngreunarea financiară la care ar fi supusă comuna dacă dascălul venea din altă parte³⁹.

Constatăm astfel că la fel ca și în cazul alegerii preotului sătesc și la alegerea dascălului, comunitatea avea un cuvînt greu de spus. Teama și reținerea față de străini, de cei ce vin din afara comunei, necunoscători ai

³⁸ Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850–1867)*, Cluj-Napoca, 1994, p. 129–131.

³⁹ *Ibidem*, p. 120–121.

tradițiilor locului, ai oamenilor, dar și argumentele de ordin material, îi motivează pe localnici să se adreseze forurilor superioare pentru a li se respecta dorințele și propunerile.

Deoarece autoritățile militare austriece și apoi cu timpul, chiar familiile de grăniceri și de urmași ai acestora, nu concepeau ca tână generație să fie privată de educație școlară, știința de carte a fost aici mai larg răspândită, iar numărul oamenilor cu o pregătire medie, mai ridicat decât în oricare altă parte a Transilvaniei: „mai cu samă de 30 de ani încoace abia afli o familie, în care să nu scie din doi unul ceti”. Aproape la fiecare familie se găsește câte o carte de rugăciuni și povețe economice folositoare, ba în „șirul generațiunei mai mijlocii afli și foi românești de conținut practic” și încă și reviste precum „Foaia poporului”, „Gazeta de duminică” și „Revista Bistriței”⁴⁰.

Și din punct de vedere demografic⁴¹, teritoriul fostului regiment de graniță, a avut o evoluție distinctă față de restul Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Condiția grănicerului de om liber, precum și contextul favorabil ameliorării nivelului de trai au avut consecințe pozitive asupra dezvoltării populației din zonă, atât pe timpul existenței instituției confiniere, cât și după desființarea sa în 1851.

O primă observație este că între 1850–1910, populația zonei a fost în continuă creștere, de la un număr de 39.092 la 74.820 locuitori, deci o creștere cu 91,4%. Dacă până în 1851, dinamica populației și relațiile matrimoniale au fost marcate de obligațiile specifice regimului militar, după această dată, creșterea demografică a fost mereu ascendentă, ritmul creșterii fiind superior altor zone ale Transilvaniei. Abia la sfârșitul secolului asistăm la ușoare modificări în dinamica și structura populației, efect al eforturilor guvernanților de a altera structura etnică a zonei, dar cu toate acestea, până la primul război mondial, românii au rămas populația majoritară în cele 44 de comune foste grănicerești.

Specificitatea grănicerilor, diferența dintre grăniceri și „ceilalți” este argumentată cu tărie pe parcursul unui conflict, desfășurat în anii 1881–1882, între vicarul Grigore Moisil și preotul greco-catolic din Lușca, Nechita Suia⁴². Corespondența celor două personaje cu Consistoriul Episcopesc de la Gherla oferă dimensiunile unui conflict care va depăși motivul inițial, prefigurând valențele unui conflict între foștii grăniceri și „țărani”, înțelegi ca persoanele ce vin din afara teritoriului districtului. Este interesant că la ani buni după

⁴⁰ Pamfiliiu Grapini, *op. cit.*, p. 129.

⁴¹ Ioan Bolovan, *Realități demografice în Regimentul II românesc de graniță (secolul al XIX-lea)*, în volumul colectiv „D. Prodan – Puterea modelului”, Cluj-Napoca, 1995, p. 143–164.

⁴² A.N.D.J.Cluj, *Fond Episcopia de Gherla-Cluj*, dosar 2789–1882.

desființarea districtului năsăudean, în mentalitatea și sensibilitatea contemporanilor acesta continua să ființeze.

Conflictul este de lungă durată având o desfășurare complexă, dar ne vom opri numai asupra răspunsului dat de vicarul G. Moisil, la acuzațiile preotului Suia, într-o scrisoare adresată Consistoriului episcopesc de la Gherla cu data de 20 decembrie 1881⁴³. Din rândurile acestei scrisori răzbate cu putere specificitatea ținutului năsăudean și individualitatea sa față de alte teritorii. Din cele spuse de vicar putem concluziona că la nivel mental „țărani” nu vor reuși niciodată să fie considerați parte a lumii grănicerești, dar ei sunt acceptați totuși pentru a urma școlile din district, a munci aici, constituindu-se într-o categorie aparte, cea a „negrănițierilor”. Pe tot parcursul perioadei studiate această diferențiere „grănițier” – „negrănițier” va fi o constantă ce va influența în mare măsură relațiile interumane din teritoriul ținutului năsăudean.

La acuzația preotului Suia că în district nu se primesc preoți țărani, vicarul replică spunând că de la înființarea graniței militare în acest ținut, de la 1764 și până în 1834 au fost 2 protopopi și 3 vicari „țărani, contra cărora nu au reclamat preoții și grănițieri”. Și în parohia Șieuf până în 1834 au fost preoți „țărani”, asemenea în Rușii-Munți, iar de douăzeci de ani, au fost și sunt aplicați în parohiile cele mai bune 11 preoți negrăniceri. „Câți parohi grănițieri au căpătat parohii în țară? Numai doi în parohii forte mirene. Au concurat preoți neordinați grănițieri la parohii afară de district, dar nu au căpătat sub cuvânt că grănițierii nu primesc străini între sine. Dar în părțile Satu Marelui și a Marmației au fost primiți clerici ardeleni? Dar din Districtul Năsăudului? Nici unul, și totuși se impută Năsăudenilor separatismul. Mai mare neadevăr și absurditate nu pote fi [...]. Din cât a susținut ținutul graniței militare și după desființarea dregătoriei și amplexării au fost mai toți străini. Chiar la înființarea districtului la anul 1861 căpitanul suprem și mulți amplexați districtuali administrativi și judiciari au fost negrănițieri, dar aleși de grănițieri. Chiar și acum se mai află în oficiu negrănițieri [...].

Multe sute de tineri din țară de un secol de ani au cercat școlile falnicului district și s-au calificat parte de preoți, parte la alte cariere învățătoresci, civile și militare.

Ci nu numai preoți, profesori și amplexați negrănițieri au fost și sunt aplicați aici în district, ci un mare număr de oameni de rând, lipsiți de mijloacele traiului acasă în țară, află adăpost, lucru și mijloace bogate de subzistență în district, dacă sunt numai ceva tiligenți păstrători, oameni de treabă nu se mai duc din district. Pentru că aici află lucru și ocupațiune iarna și vara prin urmare și câștiguri destule să-și facă stare bună”.

⁴³ *Ibidem*, filele 24–28.

În concluzie, pe baza informațiilor, în mare măsură inedite, am încercat să surprindem ceea ce credeau foștii grăniceri despre statutul lor, cum a evoluat în timp această mentalitate; cum era văzut procesul educativ, care erau principalele resorturi mentale ale dezvoltării acestuia pe teritoriul fostului regiment de graniță, dar și care au fost elementele care au oferit specificitate ținutului năsăudean și au creionat aceea „individualitate istorică” „fala năsăudenilor” ce poate fi surprinsă în „durata lungă”.

Din toate documentele studiate până în acest moment răzbate cu putere o constatare: comportamentul cotidian al individului, schimbările pe care acesta le-a cunoscut la nivelul sensibilității sale, pot oferi explicații plauzibile multor evenimente istorice. Urmașii grănicerilor au dezvoltat o mentalitate aparte, ancorată în trecutul lor grăniceresc și chiar în statutul lor de oameni liberi de dinainte de militarizare. Pe fundalul unei Transilvanii marcată de incertitudini și de repetate schimbări politice, ei vor dovedi o solidaritate și o libertate de gândire și de acțiune care în anumite momente pare uluitoare. În majoritatea documentelor emise în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, referindu-se la ei și vorbind în nume propriu, peste tot urmașii grănicerilor se numesc „grănițieri”, nu „foști” sau „urmași” ai acestora. În plus, mentalitatea grănicerească va căpăta noi valențe în urma înființării și funcționării unui district, entitate administrativă cu largi valențe de autonomie, cu funcționari, în mare majoritate, români și limba oficială româna.

STATUT, ÉDUCATION ET SPÉCIFIQUE CONFINAIRE DANS LA MENTALITÉ COLLECTIVE DES ROUMAINS DE LA REGION DE NĂSĂUD DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XIX-IÈME SIÈCLE

Résumé

L'existence du Régiment II roumain de frontière (1762–1851) a apporté de nombreux changements et mutations dans la manière d'être, de penser, de se comporter des gardes-frontières de Năsăud, et le but de notre étude est la mise en évidence de ceux-ci dans les futurs cinquante ans après la disparition de l'institution confinaire.

Conformément aux informations, la plupart d'elles inédites, on a essayé de surprendre ce que les anciens gardes-frontières croyaient sur leur statut, comment cette mentalité a évolué à travers le temps, quels ont été les éléments qui ont offert de la spécificité à la région de Năsăud et ont ébauché cette individualité historique, <la fierté de Năsăud> qui peut être surprise de nos jours aussi.

La conclusion est que sur le fond d'une Transylvanie marquée dans la deuxième moitié du XIX-ème siècle d'incertitudes et de nombreux changements politiques, les anciens gardes-frontières prouveront une solidarité et une liberté de

penser et d'actionner qui, parfois, semblent étonnants. En plus, la mentalité des gardes-frontières a acquis de nouvelles valences à la suite de l'apparition et du fonctionnement d'un district (1861–1876), entité administrative avec d'importantes valences d'autonomie, avec des employés, en grande majorité des Roumains et ayant le roumain pour langue officielle.